

Semiotic-semantic analysis of Bayazid Bastami's mystical experiences in Attar's Tazkira Al -Awaliya

Vol. 15, No. 6, Tome 84
pp. 305-335
January & February
2025

Maryam Shahedi¹ , Seyed Ali Ghasemzadeh² , &
Seyed Mohsen Hoseini Moakhar³

Abstract

In this research, the mystical experiences of Bayazid Bastami in the narrative of Attar's Tazkira Al -Awaliya were analyzed with a semiotic-semantic approach in order to explain the mechanism and how the meaning is formed in the text in question. In this discourse, Bayezid is cared for and chosen by God before birth. Then, in the process of development, there is an activism that does not reach the goal during austerities, worships, worldly travels and all the actions that are considered valuable actions in the ontology of Islamic mystics, including Attar as the narrator of the text. The outcome of these actions is being; Unsuccessful outcomes and shortcomings, failures and emotional stress, intense desire versus lack of necessity, and complete denial of what is right eventually cause him to dissolve his sense of self, transcend his limits, and unite with existence and God. The stronger and more intense the desire, the more severe the failure resulting from not being able to be and the more meaningful the emotional tension. A meaning that is full of emotion, perception and presence. The feeling and perception of the narrator, sometimes with an external phenomenon and sometimes by confronting the inner world, leads to the emergence of meaning. Some external experiences are the result of adaptation, reflection and some internal experiences are the result of attraction, co-presence and unity. The mention of Bayezid and his ascension is a mirror of the whole view of what mystics call mystical experience. An unexpected event, a passivity that brings with it an outburst of meaning and enthusiasm of the language. The research method is descriptive-analytical. The theoretical approach of the research is based on the theoretical foundations of semiotic-semantic knowledge in the analysis of mystical experiences. The scope of the research includes re-reading and reflecting on the mystical experiences of Bayazid Bastami in the narrative of Attar's Tazkireh Awaliya, which tries to analyze the formation of meaning in an emotional discourse, between the system of action, tension and excitement.

Key words: mystical experience, Bayezid Bastami, semantic sign, being

¹ PhD of Persian Language and Literature, Faculty of Literature & Humanities, Imam Khomeini International University (IKIU), Qazvin, Iran; ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0002-6608-5214>

² Corresponding author; Professor of Persian Language and Literature, Faculty of Literature & Humanities, Imam Khomeini International University (IKIU), Qazvin, Iran;
ORCID ID: <https://orcid.org/9957-4433-0003-0000>; Email: s.a.ghasemzade@hum.ikiu.ac.ir

³ Associate Professor of Persian Language and Literature, Faculty of Literature & Humanities, Imam Khomeini International University (IKIU), Qazvin, Iran;
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0005-1109-7922>

Received: 1 July 2022
Received in revised form: 28 September 2022
Accepted: 18 October 2022

1. Introduction

The analysis of the semantic significance of mystical encounters aims to explore the nature of the mystic's relationship with existence and God, and how this connection gives rise to meaning within the text. To accomplish this, the methods of uncovering meaning must be identified. In mystical discussions, besides deviating from the norm, distancing oneself from the external world and delving into the inner realm of the universe are key components in generating meaning. Mystical experiences detailed in Tazkirah Al-Awalia capture intense moments of unity. Meaning often stems from perception and understanding. The emotional system is a relevant aspect in this context, developed through the dynamic interplay between the form and content of the text, facilitated by perceptive faculties. Emotional tensions and impactful verbs play a role in shaping meaning in this discourse. Bayazid Bastami, highly regarded by Attar, is among the most prominent and renowned sheikhs. The mystical encounters of this mystic in Tazkireh Awaliya frequently evolve through an emotional process within a tense environment and under the pattern of Being, where the attraction and merging experienced by this mystic transform his individual self into a transcendental one.

Research Question

What is the most important discourse structure used in the formation of mystical experiences in tazkira and how can it be explained?

2. Literature Review

To investigate the mystical encounters of Bayezid as described in the text of Tazkira al-Awalia and to study its symbolic meanings, the text

was carefully reviewed multiple times. By identifying the sections related to mystical experiences and contemplating them, the interplay between different elements of the text in relation to the theme of illusion and the overall ambiance of the text was explored.

3. Methodology

Bayezid's mystical encounters in the Tazkireh Al-Awaliya text were analyzed, focusing on the interaction among its components within the context of the overall ambiance. The text is depicted within a narrative framework and unfolds within the emotional realm of spiritual experiences.

4. Results

The emotional discourse system is the key framework in Bayezid's mystical experiences, where meaning emerges from the interaction of action, emotional tension, and sentiment, often marked by tension and impactful verbs. The analysis of Bayezid's mystical encounters in Tazkire Al-Awlia reveals a continuous formation of meaning through actions, tension, and excitement. The text delves into various themes like the pursuit of knowledge, austerities, cosmic journeys, despair, brokenness, and the quest for meaning. It presents scenes such as seeking water, a thirsty mother falling asleep, experiences of failure and inadequacy, and receiving mystical insights. The seeker in the narrative seeks to shed light on events from conception, highlighting the interplay of action, austerity, failure, and emotional tensions in shaping meaning. The discourse explores the interconnection between the physical and spiritual realms, leading towards unity. Human existence is depicted as

a realm where presence and reflections coexist. Mystical experiences before ascension involve reflection and adaptation, while ascension symbolizes dissolution, attraction, and transcendence. The narrative illustrates a transcendental space brimming with allure, culminating in unity through cognitive and sensory encounters. The text shifts from an action-focused system to the Being system characterized by sudden revelations.

دوماهنامه بین‌المللی

د ۱۵، ش ۶ (پیاپی ۸۴)، بهمن و اسفند ۱۴۰۳، صص ۳۰۵-۳۳۵

مقاله پژوهشی

<http://dorl.net/dor/20.1001.1.23223081.1401.0.0.235.7>

تحلیل نشانه - معناشناسی تجارب عرفانی

بایزید بسطامی تذکره/اولیای عطار

مریم شاهدی علی‌آباد^۱، سید علی قاسم‌زاده^{۲*}، سید محسن حسینی مؤخر^۳

۱. دانشجوی دکتری ادبیات عرفانی دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره) قزوین، قزوین، ایران.
۲. استاد گروه زبان و ادبیات فارسی دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره) قزوین، قزوین، ایران.
۳. دانشیار گروه زبان و ادبیات فارسی دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره) قزوین، قزوین، ایران.

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۷/۲۶

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۴/۱۰

چکیده

در این پژوهش تجارب عرفانی بایزید بسطامی در روایت تذکره/اولیای عطار با رویکرد نشانه‌معناشناختی تحلیل شد تا سازوکار و چگونگی شکل‌گیری معنا در متن مورد نظر تبیین شود. بایزید در این گفتارمان قبل از تولد مورد عنایت و انتخاب حق قرار دارد. سپس در سیر تکوینی، کنش‌گری است که طی ریاضت‌ها، عبادت‌ها، سفرهای آفاقی و همه کنش‌هایی که در هستی‌شناسی عارفان اسلامی - و عطار به‌عنوان راوی متن - کنش ارزشی محسوب می‌شود، به مقصود نمی‌رسد. نتیجه این کنش‌ها، شوش^۱ است؛ ناکامی و نقصان، شکست‌ها و تنش‌های عاطفی، نیاز شدید در مقابل بی‌نیازی و استغنائی مطلق حق، سرانجام او را به انحلال فردیت، عبور از مرزهای خود و یگانگی با هستی و خداوند می‌رساند. هرچه خواست قوی‌تر و شدیدتر است، ناکامی حاصل از نتوانستن شدیدتر و تنش عاطفی معناسازتر است. معنایی که سرشار از عاطفه، ادراک و حضور است. احساس و ادراک گفته‌پردازان، گاه با پدیده‌ای بیرونی و گاه با رویارویی با عالم درون، به ظهور معنا منجر می‌شود. برخی از تجارب بیرونی حاصل انطباق، انعکاس و برخی تجارب درونی حاصل انجذاب، هم‌حضور و یگانگی است. ذکر بایزید و معراج او، آینه تمام‌نمای همه آن چیزهایی است که عرفان‌پژوهان، آن را تجربه عرفانی می‌نامند. رخدادی غیرمنتظره، انفعالی که طغیان معنا و پرشوری زبان را به همراه دارد. روش پژوهش، توصیفی - تحلیلی است. رویکرد نظری پژوهش بر مبنای نظری دانش نشانه‌معناشناختی در تحلیل تجربیات عرفانی استوار است. گستره پژوهش شامل بازخوانی و تأمل در تجارب عرفانی بایزید بسطامی در روایت تذکره/اولیای عطار است که می‌کوشد در گفتارمانی عاطفی، میان نظام کنشی، تنشی و شوشی، شکل‌گیری معنا را، واکاوی کند.

واژه‌های کلیدی: تجربه عرفانی، بایزید بسطامی، نشانه‌معناشناسی، شوش.

Email: s.a.ghasemzade@hum.ikiu.ac.ir

* نویسنده مسئول مقاله:

۱. مقدمه

طیف وسیعی از تجارب معنوی در سنت‌های گوناگون عرفانی، تجربه عرفانی محسوب می‌شود. دین‌پژوهان، فلاسفه و روان‌شناسان دین و عرفان، به بررسی گزارش‌های عرفا از این تجارب پرداخته‌اند و با تطبیق و تحلیل و طبقه‌بندی گزارش‌ها، تحقیقاتی به ثبت رسانده‌اند. بیان‌ناپذیری، معرفت‌بخشی، ناپایداری و انفعالی بودن از ویژگی‌هایی است که ویلیام جیمز^۱ در کتاب تنوع تجربه دینی به آن اشاره می‌کند. عرفا سخنان مختلفی از این حقیقت رازگونه بیان کرده‌اند؛ مهم‌ترین ویژگی این نوع تجربه، شهود واقعیت وحدانی هستی و درنهایت یکی شدن با این واقعیت وحدانی است.

عرفا در بسیاری از متون، در بیان خاطره آن تجارب، نه دغدغه فهم مخاطب دارند و نه در پی توجیه کردن و توضیح دادن آن احوال هستند. اغلب آنچه موجب بیان تجارب عرفانی است، یا جوششی است غیرقابل کنترل، یا ساختن و پرداختن آینه‌ای است که استدلال عقلی و منطقی را در آن جای نیست. حاصل سرگشتگی، حیرت و گاهی نیستی عارف است و گاه تا جایی جریان دارد که کارکرد شناختی و عقل‌گرایی عارف از کار می‌افتد. این حالات، حال قبض و بسط یا فشاره و گسترده‌های پیوسته است و افت و خیزها و اوج و فرودهایش، گاه با حضوری پرتلاطم و گاه با تحیر و بهت همراه است.

تحلیل نشانه‌معناشناختی تجارب عرفانی^۲، در پی کشف این نکته است که رابطه عارف با هستی و خداوند، چگونه در متن به معنا بدل می‌شود. برای دست یافتن به این امر، باید سازوکارهای رسیدن به معنا را کشف کرد. نشانه‌معناشناسی بافت متن را در چارچوب فرهنگ و اجتماع، بررسی می‌کند. در گفتمان‌های عرفانی اغلب، به غیر از جریان عادت، فاصله گرفتن از دنیای ظاهر و ورود به ساحت باطنی عالم، از سازه‌های اصلی شکل‌گیری معناست. بنابراین تجربه عرفانی موضوعی نیست که بتوان عناصر عاطفی و حسی - ادراکی آن را با نشانه‌شناسی ساختارگرا سنجید. باید دید، چگونه از حس و ادراک، معنا سرچشمه می‌گیرد.

یکی از نظام‌های گفتمانی متناسب با این بحث، نظام عاطفی است؛ این نظام براساس رابطه تعاملی میان صورت و محتوای متن و در نتیجه حضور حسی ادراکی شوش‌گر، فراتر از حس و ادراک، شکل می‌گیرد. تنش‌های عاطفی و افعال مؤثر از عوامل شکل‌گیری معنا، در این گفتمان

است.

متون کلاسیک عرفانی قابلیت‌های پیدا و پنهان بسیار دارد و زایش و کشف معنا در این متون، جای تأمل و تحلیل دارد. تذکره/الاولیاء اغلب در شرح و بیان اقوال و احوال عارفان، قلمرو دانش رسمی و اصطلاحات صوفیان و عبارتهای آنان، مورد توجه است. این متن حاصل آگاهی جمعی برآمده از حافظه گروهی عارفان - از جمله عطار - است. قرآن و علاوه بر آن متون عرفانی و مجموعه دستورات دینی که سرچشمه و آبشخور عرفان خراسان است، ارزش‌گذاری‌هایی در حافظه بلندمدت بافت متون عرفانی از جمله تذکره/الاولیاء به جا گذاشت. با اینکه متن مورد نظر، در رده متون متمکن و استنادی قرار می‌گیرد، تجارب عرفانی نقل‌شده در آن - هرچند آمیخته با بیان عطار است - ثبت لحظات پرشور یگانگی است. برای مثال «سقانی البارحه وقت السحر شراب انسیه فجعلت الیوم عیداً؛ گفت سحرگاهان مرا شرابی داد که آن را شراب انس گویند. امروز عید کردم و شادی پیش گرفتم» (عطار، ۱۳۹۷، ص. ۲۶۴ - ۲۶۳). تجارب عرفانی مشایخ در تذکره/الاولیاء با بیان عطار آمیخته است و همین نکته گاهی از پرشوری عواطف در ایجاد معنا کاسته است. هرچند از شطحیاتی که بیان‌کننده تجربه فنا و یگانگی با حق و انحلال فردیت است یاد شده، اما - به جز چند مورد - این شطحیات با بیان توضیحات عطار آمیخته است که زاویه دید عارف را مستقیماً ارائه نمی‌کند؛ پس بیان از جنس ناب به تجربه‌ای با واسطه بدل شده است. حتی جایی که از شطحیاتی چون «انالحق» و «سبحان ما اعظم شانی» یاد می‌شود، عطار به‌عنوان روایتگر واسطه در پی رفع اتهام از مشایخ است. به‌طور کلی عطار به‌سبب دغدغه سوء برداشت و کژفهمی مخاطب، چشم‌اندازی ایجاد می‌کند که از شور زبان می‌کاهد. «پس خواست که محبت خویش از دل ایشان بیرون کند و زحمت خود از راه ایشان بردارد؛ گفت: «انی انا الله» (۳۰/۲۸) لا اله الا انا فاعبدون» (۲۵/۲۱) (عطار، ۲۰۱۸، ص. ۱۶۳)

بایزید بسطامی از بزرگ‌ترین و نام‌آورترین مشایخی است که مورد توجه و علاقه عطار است. عطار در تذکره‌اش بخش بزرگی را به شرح سلوک و افعال و اقوال و تجارب معرفتی وی اختصاص داده است. برخی از تجارب عرفانی بایزید در این اثر، حاصل تنش‌های عاطفی است. این تجارب که اغلب در ابتدا گفت‌وگومحور است، پس از فرایند عاطفی در فضایی تنشی و در الگوی شوشی شکل می‌گیرد. پس از این سیر در تجربه معراج، بایزید به‌دلیل ذوب شدن در حق شوش‌گری استعلا یافته است. انجذاب و هم‌آمیختگی، من شخصی عارف را به من استعلایی

بدل می‌کند.

سؤالاتی که در این پژوهش در پی پاسخ بدان هستیم این است که مهم‌ترین نظام‌های گفتمانی به کار رفته در شکل‌گیری تجارب عرفانی بایزید بسطامی تذکره‌الاولیاء، از دیدگاه نشانه - معناشناختی کدامند؟ و چگونه می‌توان کارکرد عاطفی تجارب عرفانی بایزید بسطامی را تبیین کرد و این فرایند، تابع کدام عوامل نشانه‌معناشناختی است؟ به نظر می‌رسد مهم‌ترین نظام‌های گفتمانی به کار رفته در تجارب معنوی بایزید تذکره‌الاولیاء، نظام گفتمانی عاطفی است و معنا میان کنش، تنش عاطفی و شوش در حال شکل‌گیری است و نظام عاطفی در تجارب عرفانی بایزید بسطامی، اغلب به وسیله تنش و افعال مؤثر، شکل می‌گیرد.

۱-۲. پیشینه پژوهش

۱-۲-۱. کتاب‌ها

بسیاری از زبان‌شناسان و معناشناسان مانند گریماس، فونتنی، کورتز به نشانه‌معناشناسی گفتمانی پرداخته‌اند. در ایران حمیدرضا شعیری از پیشگامان معرفی این نظریه است که در آثار بسیاری به این رویکرد پرداخته است. او در کتاب *مبانی معناشناسی نوین* (2012) با تحلیلی معناشناختی از داستانی ایرانی «کچل مم سیاه» اصول معناشناسی نو را در چنین گفتمان‌هایی بررسی می‌کند. در «تجزیه تحلیل نشانه‌معناشناختی گفتمان» (2013) شعیری، ابعاد نشانه‌معناشناختی را از بُعد شناختی، عاطفی، زیبایی‌شناختی و حسی - ادراکی با ذکر نمونه‌هایی از آثار ادبی تحلیل می‌کند. *نشانه معناشناسی ادبیات* (2016) به شرح نظام‌های گفتمانی کنش و انواع آن، تنش و سبک‌های آن، شوش و شرح نمونه‌های خلسه‌ای و کارکرد زیبایی‌شناسی آن و بوش و شرح گفتمان‌های بوش‌محور می‌پردازد. ترجمه کتاب *نقصان معنا* (گرمس، 2010) به همراه شرح و تعلیقات شعیری، الگوی پساگرمسی نشانه‌معناشناختی، زیبایی‌شناختی و حسی ادراکی را شرح می‌دهد. در این کتاب به معرفی چند داستان با تحلیل نشانه‌معناشناسانه اشاره شده است.

اسماعیل آذر در «الهی‌نامه عطار در نظریه نشانه‌معناشناسی آلژیرگرمس و شکل‌شناسی ژرار ژنت» (2014) با این رویکرد *الهی‌نامه* را مورد بررسی و تحلیل قرار داده است. «چهار گزارش از تذکره‌الاولیاء عطار» (1997) نام اثری از بابک احمدی است که طی چهار گزارش به

تذکره‌الاولیا می‌پردازد. کشف نشانه‌های زندگی زمان عطار و درک تاریخی آن، کشف معنایی که در چارچوب افق دلالت‌های زمانه عطار قابل درک بود، کشف زبان متن و تازگی‌ها و روش بیان آن و کشف معانی باطنی و درونی متن و جست‌ن تأویل‌هایی تازه از نشانه‌ها، هدف نویسنده بوده است.

۱-۲-۲. مقالات

شعیری مقالات بسیاری از منظر نشانه‌معناشناسی نوشته است که به برخی از مهم‌ترین آن‌ها اشاره می‌شود: «از نشانه‌شناسی ساختگرا تا نشانه‌معناشناسی گفتمانی» (2009) این مقاله، به بررسی شرایطی می‌پردازد که ما را از نشانه‌شناسی ساختگرا به نشانه‌معناشناسی گفتمانی، که در آن معنا تابع کشمکش و تنش میان سطوح زبانی است، سوق می‌دهد. این مقاله به شرح سیر تحول نشانه‌شناسی تا نشانه‌معناشناسی گفتمانی از سوسور، یلمسلف، پیرس تا گرمس می‌پردازد. مقاله دیگر از این نویسنده با عنوان «تحلیل نشانه‌معناشناختی خلسه در گفتمان ادبی» (2012) در پی تبیین سازوکاری است که فرایند خلسه و لحظات اتصال و مشاهده و یگانگی را با گفتمان ادبی و نقش آن، در تبیین معنا تحلیل می‌کند. این مقاله باب مهمی در تحلیل متون عرفانی و تجارب معنوی با رویکرد نشانه‌معناشناسی گشوده است. «نظام تنشی و ارزشی از دیدگاه نشانه‌معناشناسی سیال» (2013) نام مقاله دیگری از شعیری است؛ وی در این مقاله با تحلیل شعر «ققنوس» نیما یوشیج علاوه بر بررسی نظام تنشی گفتمان و نقش آن، در پی تبیین تولید انواع ارزش‌ها و سیالیت نظام‌های نشانه‌معنایی است.

ابراهیم کنعانی با این رویکرد برخی آثار ادبی و عرفانی را مورد بررسی قرار داده است. برخی از آن‌ها عبارت‌اند از: «نظام زیبایی‌شناسی گفتمان در هم‌کنشی صدا و نور بر مبنای قصه‌یاری خواستن حلیمه از بتان» (2017) او در این مقاله قصه‌ای از دفتر چهارم مثنوی را مورد بررسی قرار می‌دهد. در این مقاله عامل و هم‌کنشی دو عامل حسی ادراکی «صدا» و «نور» را اساس شکل‌گیری معنا می‌داند. نظام زیبایی‌شناسی این قصه را در فرایندی ادراکی حسی رخدادی معرفی می‌کند. مقاله‌ای با عنوان «تحلیل نظام شوشی در غزل کمال خجندی با رویکرد نشانه‌معناشناختی» (2018) با رویکرد نشانه‌معناشناسی گفتمانی، نظام شوشی حاکم بر غزلی از کمال خجندی را تحلیل می‌کند. وی با این رویکرد راز معناپردازی و معناآفرینی شاعر را - به‌عنوان یک شاعر موفق - کشف می‌کند. کنعانی و همکاران در مقاله «بررسی

نظام عاطفی گفتمان در شعر غزلی برای آفتابگردان سروده شفيعی کدکني براساس رویکرد نشانه‌معناشناختی» (2012) عبور گل آفتابگردان به‌عنوان من فردگرا از طریق رابطه عاطفی، احساسی، تنشی و پدیدارشناختی در گسست با خود و عبور از خود تا من استعلایی به‌عنوان شوش‌گری ممتاز را شرح می‌دهد. در این مقاله کارکرد گفتمان عاطفی در استعلای معنا و تغییر آن به فرایندی ممتاز بررسی می‌شود.

شفيعی و همکاران سیر دوره‌های روایی را در رساله‌الطیرها مورد بررسی قرار داده است. در مقاله «شناسایی دوره‌های روایی رساله‌الطیرها براساس چهار نسل روایت» (2018)، خلق دوره‌های روایی را برای رساندن کنش‌گران به نظام ارزشی داستان شرح می‌دهد. وی در بررسی دوره‌های روایی، هفت دوره روایی را شرح می‌دهد؛ «کنش‌محور برنامه‌مدار»، «تعاملی گفت‌وگومحور»، «کنشی»، «تنش منفعلانه»، «شوشی»، «انجذاب و هم‌آمیختگی» و «ارزیابی». یاسینی و همکاران پیش از این در مقاله «تحلیل حکایات تعلیمی تذکره‌الاولیاء بر پایه الگوی روایی گرماس» (2013)، حکایات تعلیمی تذکره‌الاولیاء را با این رویکرد مورد بررسی قرار داده‌اند. طایفی و شیخ الاسلامی در مقاله‌ای با عنوان «نقد نشانه‌معناشناسانه داستان شیخ صنعان در منطق‌الطیر عطار» (2017) انواع گفتمان‌های هوشمند و تنشی و عاطفی و سیر روایت، از وضع نامطلوب به وضعیت مطلوب را در این داستان بررسی کرده‌اند. «بررسی سطوح معنایی نشانه‌ها در منطق‌الطیر با رویکرد نشانه‌شناسی» (2015) اثر لایلا اکبرپور، دیگر مقاله‌ای است که در آن به کشف معانی پنهان در پس نشانه‌های منطق‌الطیر، پرداخته شده است. همچنین اکبرآبادی و رضی در مقاله «کارکرد روایی نشانه‌ها در حکایت رابعه از الهی‌نامه عطار» (2013) به بررسی ساختار روایت در حکایت رابعه پرداخته‌اند و نشانه‌های حکایت را از لحاظ ساختاری تحت نظام عرفانی بررسی کرده‌اند.

پژوهش‌های بسیاری با رویکرد نشانه‌معناشناختی بر متون ادبی و عرفانی کهن و نو انجام شده است. خصوصاً آثار عطار، مانند الهی‌نامه، منطق‌الطیر و تذکره‌الاولیاء مورد تحلیل نشانه‌معناشناختی قرار گرفته‌اند؛ بازخوانی تجارب عرفانی بایزید در تذکره‌الاولیاء عطار از منظر نشانه‌معناشناختی، برای بازنمایی چگونگی شکل‌گیری معنا، کاری تازه است و می‌تواند برخی روابط پنهان بین زبان و معنا را واگشایی کند.

۲. چارچوب نظری تحقیق

برای بازشناسی تجارب عرفانی با رویکرد نشانه‌معناشناسی گفتمانی^۴، توضیحی مختصر درباره نشانه‌معناشناسی روایی و نشانه‌معناشناسی عاطفی ضروری است. در فرایند نشانه‌معناشناسی گفتمانی عاطفی، متن و چگونگی تعامل میان عناصر آن، در پیوند هم‌نشینی و فضای کلی متن بررسی می‌شود. در این روش گاه با اندک تغییری در یک عنصر، تغییری در عناصر دیگر و به تناسب آن تغییر در نظام معنایی ایجاد می‌شود. متن از نظام روایی^۵ وارد نظام عاطفی می‌شود و تجارب معنوی در این نظام شکل می‌گیرد.

۲-۱. نظام روایی منطقمحور

۲-۱-۱. کنش^۶

در نظام گفتمانی هوشمند و منطقمحور، کنش برای رفع یک نقصان^۷ و در جهت تغییر وضعیت ایجاد می‌شود. «روایت‌هایی که هسته مرکزی آن‌ها را کنش تشکیل می‌دهد، در اغلب موارد براساس برنامه‌هایی مشخص و از قبل تعیین شده عمل می‌کنند؛ چراکه کنش‌گران براساس آنچه جوامع بر مبنای کارکردهای اجتماعی و فرهنگی مشخص تبیین نموده‌اند، خود را با شرایط تطبیق داده و در همان راستا حرکت می‌کنند» (شعیری، ۲۰۱۹، ص. ۲۰) سیر و سلوک و ریاضت کشیدن در روایات صوفیه، بر پایه همین نظام روایی منطقمحور برنامه‌ریزی می‌شود. در گفتمان‌های عرفانی، نقصان معنایی که کنش‌گر^۸ را به کنش وامی‌دارد متفاوت با گفتمان‌های دیگر است. گاه کنش موجب رفع شرایط نامطلوب نمی‌شود، اما سوژه را در زنجیره درست تعامل قرار می‌دهد. این برنامه مشخص سه نوع تجویزی، القایی و مرامی - مسلکی است.

۲-۱-۱-۱. کنش تجویزی

گاه کنش به صورت فرمان از بالا تجویز می‌شود. «کنش تجویزی در راستای تحقق کنش صورت می‌گیرد. بر این اساس گفتمان، ما را با کنش‌گزاری مواجه می‌سازد که در موقعیتی برتر نسبت به کنش‌گر قرار دارد و می‌تواند او را وادار به انجام کنشی کند» (همان، ص. ۲۴) در روایت‌هایی که کنش تجویزی، محور گفتمان است، نقش کنش‌گزار مهم است. کنش‌گر در این

گفتمان سوای عواطف و احساسات، با اطاعت محض، کنش تجویز شده را انجام می‌دهد. در بسیاری از حکایات عرفانی که پیروی مرید از پیر نقش محوری دارد، اساس گفتمان، کنش تجویزی است.

۲-۱-۱-۲. کنش القایی^۹

گاه رابطه کنش‌گر و کنش‌گزار رابطه‌ای موازی است. در این رابطه تعاملی، آنچه تعیین‌کننده است، قدرت مجاب‌سازی یا القاست. یکی باید دیگری را قانع کند که بپذیرد کنشی را انجام دهد. می‌توان چنین نظامی را شناختی^{۱۰} نامید؛ چون تفکر، اندیشه و منطق استدلالی می‌تواند باوری را تغییر دهد و باوری را جایگزین آن کند (همان، صص. ۳۰-۳۱).

۲-۱-۱-۳. کنش اتیک و مرامی

هنگامی که معنا نوعی ارزش محسوب می‌شود، اتیک^{۱۱} و مرام است که گفتمان را پیش می‌برد. «درواقع اتیک منطق نمی‌شناسد و با محاسبات سوژه^{۱۲} کنشی که جهت دستیابی به هدف به‌طور منطقی برنامه‌ریزی و تلاش می‌کند، هم‌خوانی ندارد. به همین دلیل نشانه‌معناشناسی اتیک، کنشی ایدئال‌گراست که خود را در خدمت دیگری می‌داند. و به همین سبب این کنش با کنش‌های مطرح در نظام‌های روایی که براساس برنامه عمل می‌کند متفاوت است» (شعیری، ۲۰۱۹، ص. ۷۰).

کنش‌گر مراحل را طی می‌کند تا به هدف برسد و نقصان را دفع کند. «این شیوه حضور کنشی ارتباطی مستقیم با افعال وجهی و یا با افعال مؤثر گفتمان دارد. اراده و خواستن کنش‌گر او را در آستانه کنش قرار می‌دهد» (همان، ص. ۲۶) و همین خواستن گفتمان را از کنش به تنش‌گره می‌زند.

۲-۲. نظام عاطفی^{۱۳}

۲-۲-۱. تنش^{۱۴}

در نظام گفتمانی تنشی میزانی از قدرت و انرژی با دو ویژگی فشاره^{۱۵} ای و گستره‌ای^{۱۶} محور اصلی فرایند گفتمانی را تشکیل می‌دهد. فشاره بر درون، عواطف و هیجانات سوژه دلالت دارد و گستره، فضای بیرونی و بُعد شناختی سوژه را نشان می‌دهد. در هر گفتمانی با قوی شدن

فشاره، شوش و بُعد عاطفی گفتمان تقویت می‌شود و ضعف وضعیت شناختی را در پی دارد و با افزایش بُعد گستره، گفتمان شناخت‌محور^{۱۷} و برنامه‌مدار می‌شود. در بسیاری از گفتمان‌ها فشاره و گستره مدام در حالتی سیال قرار دارد و قدرت هر بُعد، ضعف بعد دیگر را در پی دارد و برعکس. فشاره بر بیان و زبان سوژه اثر می‌گذارد.

منظور از روایت تنش‌محور به هیچ وجه، حذف کنش نیست، بلکه تأکید بر این نکته است که کنش تحت کنترل شرایط تنش تنظیم می‌شود. نظام تنش به رابطه تقابلی^{۱۸} در زبان پایان می‌دهد؛ وضعیت بیرونی درونی را در رابطه تنیدگی قرار می‌دهد و حالات روحی و عاطفی کنش‌گر را با دنیای بیرونی درهم‌آمیخته قرار می‌دهد. جریان تنش به جای اینکه ارزش را متعلق به ابژه‌ای بیرون از کنش‌کران بداند آن را متعلق به دنیای درون کنش‌گران می‌داند که براساس شرایط حسی ادراکی شکل می‌گیرند (همان، ص. ۳۷۰ - ۳۹).

در گفتمان‌های عاطفی، رابطه دو بُعد فشاره و گستره در ایجاد معنا نقش دارد. ساختار افزایشی: فشاره و گستره به صورت هماهنگ بالا می‌روند و ساختار افزایشی دارند. ساختار کاهشی: فشاره و گستره به صورت هماهنگ ساختار کاهشی دارند. ساختار صعودی: حاصل بالا رفتن فشاره و محدود شدن گستره است. ساختار نزولی: حاصل افت فشاره و باز شدن گستره است (پاکتچی و راهنما، ۲۰۱۳، صص. ۸ - ۱۰).

۲-۲-۲. افعال مؤثر^{۱۹}

افعال مؤثر یکی از عناصر مهم در شکل‌گیری فرایند عاطفی گفتمان است. هرچند این افعال، به‌طور مستقیم نقش کنشی ندارند، با این حال بر افعال کنشی گفتمان تأثیر بسزایی دارند و معنای کلی را هدایت می‌کنند؛ خصوصاً زمانی که در رابطه‌ای تقابلی با شدت بیشتری قرار گیرند. «این افعال عبارت‌اند از خواستن، بایستن، دانستن، توانستن و باور داشتن» (شعیری، ۱۳۹۸، ص. ۱۴۸). گاه این افعال در واژه‌های دیگری نهفته‌اند و به‌طور غیرمستقیم در هدایت و شکل‌گیری ابعاد عاطفی گفتمان اثرگذارند و با پیوند به قیدهایی مثل اصلاً، هرگز، خیلی، بسیار و... اثرات بیشتر و شدیدتری دارند. «از این دیدگاه می‌توان آن‌ها را افعال ارزشی مؤثر نامید، که در جهت مثبت (فشاره بالا) و یا منفی (فشاره پایین) حرکت می‌کنند. همچنین برای تولید

فضای عاطفی، این افعال باید با یکدیگر مرتبط شوند. ارتباط بین فشاره بالا و فشاره پایین هریک از آن‌ها با یکدیگر سبب بروز اثرات عاطفی می‌گردد» (شعیری، 2019، ص. ۱۵۰).

۲-۳. نظام شوشی^{۲۰}

در این نظام، برعکس نظام کنشی رخدادها کنش‌ها را رقم می‌زنند. رخدادی خلاف انتظار، گفتمان را به مسیری هدایت می‌کند؛ در این نظام، معنا حاصل جریانی غیرمنتظره از نوع حسی ادراکی است. شوش برگرفته از مصدر «شدن» نشان‌دهنده تحت تأثیر قرار گرفتن سوژه است. این تغییر درونی به شوش‌گر، هویتی عاطفی می‌دهد.

شوش، ما را با وضعیتی چندلایه مواجه می‌کند؛ ارتباط با دنیای بیرون، تمایز حضور با توجه به تغییر وضعیت، حضور خود را با حضور دیگری پیوند دادن، متوجه احساس حضور خود شدن، احساس حضور خود را برجسته کردن و برجستگی حضور را گفتمانی کردن. شوش را می‌توان نسبت به کنش که وجه اقدامی، کاربردی و عملی است، مهیا کردن سوژه دانست. شوش‌گر، سوژه‌ای است که مهیا شده است تا خود را در موقعیتی جدید بیابد (همان، ص. ۹۱).

۲-۳-۱. تطبیق با هستی

شوش‌گر در تعامل با هستی، آماده حضور است. در لحظاتی خاص، اغلب کوتاه و ناپایدار، در هستی به درک انعکاسی از وجود نائل می‌شود؛ دریافتی که شناختنی نیست، اما احساس می‌شود. «روند تعامل و تطبیق، روندی است که بدون برنامه‌ریزی و انگیزه و الزام اجتماعی شکل می‌گیرد و سوژه براساس کنجکاو و تمایلات خود در جریان تطبیق و هم‌حضور با سوژه‌ای دیگر قرار می‌گیرد و در ادراک و تجربه زیسته او شرکت می‌کند؛ مثل تجربه وجد. عارف از حرکات و رفتارهای پدیدارهای هستی برداشت نشانه‌ای دارد. حرکت درختان، آب‌ها، پرندگان و... برای او تجلی ذات خداوند است و در تعامل با این ابژه‌های مستقل به خلق معنا دست می‌یابد. همان‌گونه که هر جنبشی می‌تواند عارف را متأثر سازد و لک را لک و لک را لک معنا کرده و کوکو را طالب و جست‌وجوگر حق می‌داند» (امیری‌فر و همکاران، 2020، ص. ۷۸۵). تجارب عرفانی آفاقی اغلب مصداق انعکاس و تطبیق شوشی هستند.

۲-۳-۲. استعلا^{۱۱}، انجذاب^{۲۲} و هم‌حضوری

فرایند شوشی بر رابطه حسی- ادراکی و عاطفی بین سوژه و دنیایی دارای احساس، استوار است. اما گاهی این فرایند مرزهای حس را درمی‌نوردد و سوژه از خود تهی و آینه ادراک می‌شود. «گاهی این رابطه آن قدر عمیق است که سوژه و دنیای مورد نظر در یکدیگر ذوب می‌شوند. به همین دلیل فرایند شوشی در بسیاری موارد دارای ریشه‌های پدیدارشناختی^{۲۳} است» (شعیری، ۲۰۱۹، ص. ۱۰۰). «این لحظه‌ای است که سوژه بهت را تجربه می‌کند و منفعل می‌شود. این لحظه همان شدن است که به‌عنوان اوج و تعالی حضور مطرح می‌شود» (شفیعی و همکاران، ۲۰۱۸، ص. ۱۱۹). آنچه در تجارب عرفانی درونی و انفسی گزارش می‌شود، اغلب نمونه‌ای از شوشی انجذابی و استعلایی است. رابطه سوژه با ابژه به دو حالت مالکیت و وحدت تقسیم می‌شود. نظام مالکیت یعنی تملک ابژه توسط سوژه؛ اما نظام وحدت یعنی هم‌حضوری سوژه با ابژه (معین، ۲۰۱۷، صص. ۱۲- ۱۳). این هم‌حضوری وحدانی، تبیین‌کننده تجارب استعلایی و انجذابی است.

۳. بحث و بررسی

حس، ادراک، عاطفه، باور به ساحتی غیبی که سازوکار آن با بنای جهان ماده متفاوت است، مبنای این بحث است، زیرا «اساس این سخن باور به وجود جهانی دیگر است، و قبول امور معنوی و باطنی که از زندگی هر روزه ما جدایند. عارفان مدعی‌اند که نخست از وجود آن معناهای باطنی و مجهول آگاه می‌شوند، سپس با طی مراحل عرفان شماری هرچند اندک از این معناها را می‌شناسند، و درنهایت راه با کشف نیستی و فنا به میزان بیشتری از آن‌ها و چه بسا تمامی آن‌ها پی می‌برند، و البته نمی‌توانند از آن همه، هیچ خبری بدهند» (احمدی، ۲۰۱۳، صص. ۱۶۸- ۱۶۹). تذکره^{۱۱}اولیای عطار برای نامیدن تجربه‌های عرفانی اغلب از «آن» و «این» و «همان» قبل از واژه‌هایی چون «حالت»، «نور»، «حدیث»، «واقع» بهره برده شده است.

صوفیه از جهان درونی خویش غالباً با اشاره سخن می‌گویند و از «این» به همراهی کلمه‌ای دیگر از قبیل این معنی، این حدیث، این راه، این سخن و امثال آن سخن می‌گویند. از صاحبان این

معنی و راه و حدیث هم غالباً به صورت «این طایفه»، «این جماعت» و «این قوم». و همواره به این نکته وقوف دارند که جهان درونی عارف جهانی است که تنها با اشاره از آن می‌توان سخن گفت (شفیعی، 2013، صص. ۲۹۶ - ۲۹۷).

هرچند آشنایی پنهانی اغلب مخاطبان این حدیث، همان سرگیسوییست که در هیچ سری نیست که نباشد و این اشاره‌ها می‌تواند اشاره به رازی باشد که همه شمه‌ای از آن می‌دانند. «بایزید در این رابطه واژگان وسیعی دارد. او چنانکه از واژه‌های «وصال» و «رویت» استفاده کرد، در مواردی تعابیری نظیر «معاینه»، «لقا»، «کشف» و «حجاب» را به کار می‌برد» (فعالی، 2008، ص. ۶۸). «تذکره‌الاولیاء نمایشگاه بزرگ حالات عارفان است در آینه زبان ایشان؛ ... این سخن به معنی کوچک کردن احوال عارفان نیست، بلکه جست‌وجوی راهی است برای فهم بهتر و روشن‌تر جهان روحانی ایشان» (عطار، 2018، ص. ۳۳).

۳ - ۱. از کنش تا تنش در ذکر بایزید

در گفتمان‌های روایی کنش نقش محوری دارد، زیرا وسیله رفع نقصان و شرایط نامطلوب و رسیدن به ارزش با اتکا به کنش انجام می‌شود. تغییر وضعیت، هدف اصلی در گفتمان‌های روایی است. در گفتمان‌های عرفانی نیز، گاهی کنش نقش بسزایی دارد؛ مثلاً سوژه در پی یافتن معرفتی و تغییر حال و مقامی و رسیدن به تجربه‌ای عرفانی، مراقبه و مجاهده و ریاضت و عبادت در پیش می‌گیرد. گاه کنش در گفتمان عرفانی حاصل دستور پیر است و به سالک تجویز می‌شود. اما «فرایند معناسازی با جریان‌های عادی، معمول یا رایج زبانی تزیق نمی‌شود، بلکه با فاصله گرفتن از شرایط معمول و رایج و عادی زبانی، گفتمان ارتقا می‌یابد. چنین ارتقایی را مدیون روابط تنشی هستیم که دو حوزه درونی و بیرونی زبان و سوژه (به‌عنوان کاربر زبان) را با هم مرتبط می‌سازد» (شعیری، 2019، ص. ۳۹).

«بایزید از بسطام برفت و سی سال به بادیه و شام و شامات می‌گشت و ریاضت می‌کشید و بی‌خوابی و گرسنگی پیش گرفت» (عطار، 2018، ص. ۱۶۲) و شیخ گفت: «دوازده سال به آهنگری نفس خود بودم. در کوره ریاضت می‌نهادم و به آتش مجاهده می‌تافتم و بر سندان مذمت می‌نهادم و پتک ملامت بر وی می‌زدم» (همان، صص. ۱۶۴ - ۱۶۵).

ذکر بایزید در تذکره‌الاولیاء، با شرح کنش‌گری او آغاز می‌شود. بایزید به‌عنوان کنش‌گر،

شروع به ریاضت‌های سخت و سفرهای آفاقی می‌کند. طبق روایت عطار، از زمان جنینی کنش معرفتی‌اش را آغاز کرده است. وی استعداد «این حدیث» را، داراست. «واقعه او با او همبر بوده است از شکم مادر...». در این روایت، بایزید طی فرایندی تدریجی به ادراکاتی می‌رسد که موجب پختگی اوست و بعد شناختی سوژه در این فرایند رشد می‌کند. بایزید در پی رسیدن به حقیقت و کسب تجارب معنوی سال‌ها ریاضت می‌کشد و کنش، که در چشم‌انداز عرفانی تذکره/الاولیاء، عامل ارزشی است، خود موجب شکست و نقصان است و معنا را به سوی دیگری هدایت می‌کند. هرچند این کنش نیست که سوژه را به مقصود می‌رساند، اما همین ناامیدی غیرمنتظره، رخدادی حاصل از کنش است که موجب تنش عاطفی و شوش می‌شود. شوش لحظه‌ای از حضوری متفاوت است که در اثر یک گسست از روایت جدا شده است. «نقل است که شیخ گفت: «آنچه بازپسین کارها می‌دانستم، پیشین همه بود و آن رضای والده بود» تاگفت: «آنچه در جمله ریاضت و مجاهده و غربت و خدمت می‌جستم در آن یافتم که یک شب والده از من آب خواست. برفتم تا آب آورم. چون بازآمدم، در خواب شده بود. شبی سرد بود. کوزه در دست می‌داشتم. چون از خواب درآمدم، آگاه شد. آب خورد و مرا دعا کرد که دید کوزه در دست من فسرده بود. پس گفت: «آن در را نیمه کن» من تا نزدیک روز در می‌پیمودم تا نیمه راست بود، تا فرمان او را خلاف نکرده باشم. همی وقت صبح آنچه می‌جستم چندین‌گاه از در درآمد» (عطار، 2018، ص. ۱۶۴). بایزید ابتدا ارزیابی عاطفی می‌کند؛ آنچه بازپسین کارها می‌دانستم، پیشین همه بود و آن رضای والده بود. سپس از توانش عاطفی برای آوردن آب سخن می‌گوید. تشنگی نوعی نقصان و نیاز در کنش‌گزار ایجاد کرده است. برای رفع نیاز از کنش‌گر آب می‌طلبد. رفع چنین نقصانی آسان به نظر می‌رسد. اما هنگامی که کنش‌گر بازگشته و مادر را تشنه در خواب می‌بیند، نقصان گفتمان رفع نمی‌شود و همین ناکامی، کنش‌گر را به ناکنش‌گر بدل می‌کند و او را وارد وضعیت تنشی می‌کند. «در نظام تنشی کنش مرکزیت خود را به‌عنوان عامل تغییردهنده از دست داده و جای خود را به حضوری درهم‌تنیده می‌دهد که تابع فرایند طیفی و سیال است. در این حالت گفتمان دو نوع حضور گسترده‌ای و فشارهای را درهم آمیخته و براساس آن کارکرد معنایی گفتمان را تجلی می‌دهد» (شعیری، 2019، ص. ۸۷). کنش‌گر مدتی مات و مبهوت و در فضایی با فشار عاطفی بالا می‌ایستد. فسردهن آب در دست او در ساخت مفهوم، مؤثر است، زیرا موجب تحریک عاطفی مادر می‌شود و علاوه بر فضای بسیار سرد و مدت زمانی

که بر او می‌گذرد، حضور شوشی و مات و مبهوت شدن را نیز نشان می‌دهد. در نظام عاطفی درهم‌تنیدگی سیال دویعد فشاره و گستره، با ساختار افزایشی در معناساز است. زیرا با افزایش فشاره عاطفی، گستره شناختی نیز افزایش یافته است. گفته‌پرداز در ابتدای گزارش خاطره عرفانی، از ساحت شناختی و ارزیابی عاطفی خود خبر می‌دهد.

۲-۳. نقش افعال مؤثر در ذکر بایزید

افعال مؤثر «خواستن» و «نتوانستن» در این گفتمان معناساز است؛ این افعال دارای شدت و ضعف هستند؛ هرچه خواستن بیشتر و شدیدتر باشد، تنش عاطفی و معناسازی حاصل از آن نیز عمیق‌تر است. در نظر عطار درد است که راه را می‌گشاید. خواری کشیدن و خاک مزبله به محاسن رفتن و درد کشیدن حاصل از خواست شدید و نتوانستن و در مقابل، بی‌نیازی و نخواستن از طرف حق معناساز است.

احترام به والدین، امری است که در قرآن و فرهنگ اسلامی و اجتماع به آن توصیه شده است. اما در این گفتمان شکل‌گیری معنا و تجربه عرفانی، معلول این امر نیست. لحظاتی که در سرما «کوزه در دست می‌داشت» لحظات بی‌کنش و سرنوشت‌ساز گفتمان است که در تحریک عاطفی و دعای مادر سهم دارد. حضور کاربردی کنش‌گر مشخص نیست. او تحت تأثیر قرار گرفته است. این حالت او را از لحظه قبل از کنش جدا می‌کند؛ بی‌عمل ایستاده، مات و مبهوت. زمان فشرده، از سیر خطی خارج شده و از حرکت می‌ایستد.

و در فرجام درخواست دیگر مادر: «آن در را نیمه کن». بایزید شوش‌گری است در جست‌وجوی حالی دگرگون. تجویز این کنش از طرف کنش‌گزار و سواسی چنین نمی‌طلبد، اما کنش‌گر تا طلوع صبح که مصادف با طلوع سعادت اوست تلاش می‌کند دقیقاً در را نیمه‌باز کند؛ در این مرحله بایزید با کنشی زیبایی‌شناختی خود را قابل‌شدن و تعالی نشان می‌دهد. آنچه در شکل‌گیری تجربه عرفانی در این گزارش مؤثر است، بیش از کنش، تنش عاطفی و سپس شوش است. بایزید از کیفیت تجربه بیان‌ناپذیرش شرحی نمی‌دهد، حتی نامی بر آن نمی‌گذارد، اما آن را غایت تمام ریاضت‌ها و عبادات می‌داند. در این مرحله کنش‌گر - که حال شوش‌گر است - وارد مرحله شوشی می‌شود. این تجربه انطباق با هستی است. «جهانی واحد و یگانه است؛ یعنی وحدت در حضوری زنده و یکتا آن هنگام که معیارهای تفرقه و جدایی میان مرگ

و زندگی از میان می‌رود» (آدونیس، ۲۰۰۶، ص. ۸۲).

۳-۳. فضای تنشی در ذکر بایزید

کنش‌گر نیاز به توانش دارد، اما گاهی ابزار توانش، تنش عاطفی است؛ مثل از خویش سیر شدن، از همه کس نومید شدن، سرخوردگی، حزن، شکستگی، سرگشتگی، عجز و نیاز. احساسات و انفعالات است که بایزید را متأثر می‌کند؛ مثلاً تشر پیرزنی در صحرا. «جریان تنشی به جای این‌که ارزش را متعلق به ابژه‌ای بداند که بیرون از کنش‌گران قرار دارد، آن را متعلق به دنیای درون کنش‌گران نیز دانسته که براساس شرایط حسی - ادراکی شکل می‌گیرند» (شعیری، ۲۰۱۹، ص. ۳۹).

بخشی از تجارب عرفانی نقل‌شده، در خدمت تبیین رابطه میان انسان و خداوند است؛ همچنین وجود سنخیتی در انسان برای کشف بی‌واسطه حقیقت و سپس استحاله‌ای در وجود عارف. در این میان نوع نگرش عطار نیز بی‌تأثیر - نیست.

یک روز از غلبات وجد و توحید پُر آمده بودم چنان‌که مویی را گنج نبود در صحرا می‌رفتم بی‌خویشتن پیرزنی را دیدم با انبانی آرد به من رسید. گفت: «این انبانک با من برگیر» من چنان بودم که خود را باز نمی‌توانستم آورد شیری را اشارت کردم تا انبان بر پشت وی نهاد. پس پیرزن را گفتم: «اگر به شهری روی گویی که را دیدم؟» نخواستم که بداند که با یزیدم - پیرزن گفت: «که را دیدم؟ ظالمی رعنائی را.» شیخ گفت: «هان چه می‌گویی؟» پیرزن گفت: «این شیر مکلف است؟» گفتم: «نه» گفت: «تو آن را - که خدای تعالی مکلف نگردانیده است - تکلیف کردی، نه ظالم باشی؟» گفتم: «بلی» گفت: «با این‌همه می‌خواهی که اهل شهر ببینند که شیر تو را مطیع است و تو صاحب کراماتی. این نه رعنائی بود؟» گفتم: «بلی» توبه کردم و از اعلی به سفلی بازآمدم. آن سخن پیر من آمد ... (عطار، ۲۰۱۸، ص. ۱۷۶ - ۱۷۷).

این نقصان‌ها و از اعلی به سفلی بازآمدن‌ها، هرچند در بادی امر، نشان از نامرادی و ناکامی دارد، اما تحریک عاطفی اغلب نوید درخشش بارقه‌ای از غیب است. «بعد از آن چنان شد که چون آیتی یا کرامتی روی بدو دادی از حق تعالی تصدیق آن خواستی. پس درحال نوری زرد پدید آمدی به خطی سبز برو نبشته که: «لا اله الا الله محمد رسول الله نوح نجی الله ابراهیم خلیل الله موسی کلیم الله عیسی روح الله. بدین پنج گواه کرامت پذیرفتی [تا] چنان شد که گواه به کار نبایست» (همان، ص. ۱۷۷). این گفتمان در اوج شوش و تجربه معنوی آغاز می‌شود، اما درپی

گفت‌وگو با پیرزنی، تجربه عرفانی شوشی دچار فرسایش می‌شود؛ بایزید از بی‌خویشتنی سخن می‌گوید. بی‌خویشتنی وجه شناختی او را کاهش داده است. سرمستی حاصل از تجربه معنوی توان آوردن انبان را از او گرفته است. سخن پیرزن بعد عاطفی او را فرونشانده و بعد شناختی او را قوی می‌کند و او را از اعلی به سفلی فرومی‌آورد و این سخن که پیر بایزید است، با تقویت بعد شناختی و کند شدن ریتم شوش، میدان دیگری از حضور را در وی فعال می‌کند. «یگانگی آغازین که به سبب جدایی به بیگانگی بدل شده بود، در پرتو این خودشناسی عرفانی دوباره به یگانگی می‌پیوندد» (پورنامداریان، 1996، ص. ۱۱۶). سخن پیرزن برای او نشانه است و عامل حضوری دیگرگون.

براساس فرضیه تنشی ساختار این گفتمان نزولی است. افت فشاره، باز شدن گستره را به همراه دارد.

در گفتمان «و گفت: «به سینه ما آواز دادند که: «ای بایزید خزاین ما از طاعت مقبول و خدمت پسندیده پر است؛ اگر ما را خواهی چیزی آور که ما را نباشد». گفتم: «خداوندا چه باشد که تو را نبود؟» گفت: «بیچارگی و عجز و نیاز و خواری و شکستگی» (همان، ص. ۱۸۰). سالک در خطاب حق، با استغنائی حق مواجه می‌شود و این امر، وی را سرگشته و حیران می‌کند. توانش عاطفی او به شوش عاطفی بدل می‌شود. و این نخواستن و بی‌نیازی، خواستن عجز و نیاز را در سوژه قوت می‌بخشد و تقابل معنایی غیرمنتظره‌ای که خاص گفتمان‌های عرفانی است، ایجاد می‌شود. بایزید با بیان «به سینه ما آواز دادند» ادراک جسمانی خویش را توسط حق نشانه می‌گیرد و به‌طور غیرمستقیم جسم را تحت تأثیر تجربه عرفانی نشان می‌دهد. زایش معنا با مجهول بودن «دادند» در جهت تقویت سکون، انفعال، بی‌عملی و عجز و نیاز است؛ با تقویت این معانی است که «آن دولت» روی می‌نماید. عارف در پایان دچار عجز، شکستگی و شوشی عاطفی است.

ساختار عاطفی این گفتمان کاهشی است. فشاره و گستره هم‌زمان کاهش می‌یابد. این گفت‌وگو او را در شگفتی و حیرت رها می‌کند.

و گفت: «به صحرا بیرون شدم باران عشق باریده بود و زمین تر شده. چنان که پای مرد به گلزار فرو شود پای من به گلزار عشق فرو شد» (همان، ص. ۱۸۰). صحرا بسیط و بی‌اجزاست و فرصت برای انطباق در گستره هستی در انعکاس آن مهیاست. تجربه آفاقی و

انطباقی در صحرا که مکانی در ابتدا بحران‌زا و در نهایت بحران‌زداست شکل گرفته است. برای عارف حضور شوشی و انطباقی فرو شدن در یگانگی عشق، لحظه‌توأم با گسست زیبایی شناختی و رهاشدگی است. فرو شدن و برنیامدن در این واقعه، نشان از انفعال، بیان‌ناپذیری احوال و بی‌خبری است. نوع موضع‌گیری وی - که حس و ادراک عاطفی است - گفتمان را هدفمند می‌کند. عشق پای او را به گلزار فرو برده و به معنا می‌رساند؛ گلزار بعد انفعالی و کیفیت معنابخش تجربه را با تسلیم همراه می‌کند. ساختار تنشی این گفتمان صعودی است؛ افزایش فشاره، افت گستره شناختی سوژه را به همراه دارد.

در این گفتمان بنیان حس و ادراک، با استفاده از مفهوم «صحرا» که پدیده‌ای بیرونی است، شکل می‌گیرد. ادراک و احساس درونه‌ای سالک، در این مرحله با همه کیفیت معنابخش، به درون سوژه راه می‌یابد و هستی او در این تعامل انطباقی با صحرا یکی می‌شود و تجربه‌ای آفاقی به تجربه‌ای انفسی منتهی می‌شود. و زبان می‌کوشد تجربه را در قالب تشبیه، برجسته کند. «عارف به‌عنوان یک انسان و درجایگاه یک موجود، چیزی است در محاصره بی‌نهایت؛ بی‌نهایتی که آن را هستی می‌خوانیم. عارف از رهگذر زبان می‌کوشد که بر هستی احاطه حاصل کند. یعنی این وضع را واژگون کند و محال را که قدما می‌گفتند، تحقق بخشد و نشان دهد که چگونه «قسم شی، قسیم شی» شده است» (شفیعی، ۲۰۱۳، ص. ۲۶۸ - ۲۶۹).

و نقل است کسی پرسید که: «این درجه به چه یافتی و بدین مقام به چه رسیدی؟» گفت: «شبی در کودکی از بسطام بیرون آمدم. ماهتابی می‌تافت و جهان آرامیده و حضرتی می‌دیدم که هرده هزار عالم در جنب آن حضرت ذره‌ای نبود. شوری در من پدید آمد و حالتی عظیم بر من غالب شد. گفتم: «خداوندا در و درگاهی بدین عظیمی و بدین خالی و کارگاهی بدین شگرفی و چنین پنهان؟» هاتقی آواز داد که «چنین درگاهی خالی نه از آن است که کسی نمی‌آید. این از آن است که ما نمی‌خواهیم - که هر ناشسته روی شایسته این درگاه نیست (عطار، ۲۰۱۸، ص. ۱۸۱).

«حالتی عظیم»، «غالب شدن»، «شب»، «بیرون شدن از شهر بسطام» یا «عالم تعینات»، «تابیدن ماهتاب با ی تعظیم» «آرامیدن جهان»، «سکون و خلوت» سخن از دیدن و شنیدن است که رنگ جسمانی و ادراکات حسی، به تجربه می‌بخشد. زمان و مکان توصیف‌شده گستره شناختی را تنگ می‌کند و فضا را برای فشاره عاطفی باز می‌گذارد. در ابتدا سوژه از شهر خارج می‌شود و همین امر نشان‌دهنده خروج وی از تعینات عالم ماده است. هنوز کودک است و این نور و

شور که از زمان جنینی با طینت او همبر بوده در حال شکفتن است. شب است و ظلمت و همین کیفیت، انفعال و بی‌عملی سالک را قوت می‌بخشد و فشاره را افزون و گستره را تنگ می‌کند و ساختار عاطفی گفتمان را صعودی می‌کند. سوژه تجربه معرفتی‌اش را «حالت» نامیده و بر آن حالت نامی نمی‌گذارد و با «ی» نکره و نهادن صفت «عظیم» توصیفش می‌کند. دیدن اموری که دیدنی نیست چون دیدار حضرتی که هژده هزار عالم در جنب آن هیچ است و سرانجام تجربه‌ای از جنس شوش؛ یعنی پدید آمدن شوری و غلبه‌ی حالتی و سخن گفتن با حق و شنیدن بانگی از هاتف غیب. شوش، تغییر یا اصطلاحاً «مقام و درجه‌ای» به او بخشیده که تحول و حضور زیبایی‌شناختی او را نشان می‌دهد.

۳-۴. معراج بایزید تجربه هم‌حضور و انجذاب

رابطه عاطفی در این تجارب هرچند همان رابطه عاشق و معشوق، محب و محبوب، خالق و مخلوق، مالک و مملوک و خداوند و بنده است. اما معراج حاصل یکی شدن، هم‌حضور و انجذاب بایزید با خداوند است. در این مرحله هم‌حضور و وحدت میان سوژه و ابژه رخ می‌دهد. ضرباهنگ شوش در این رابطه، تند و تکانشی است؛ یک توانش عظیم که نقطه محوری گفتمان است و قابلیت فشارهای بالایی دارد. حضوری که همه مرزهای سوژه را بی‌مرز می‌کند و وی را به یکبارگی از خود فانی و به حق باقی می‌کند. زایش معنا، در این گفتمان حاصل همین امر است. شوش نیازی دم‌به‌دم و آن‌به‌آن به ابژه دارد؛ ابژه، حی قیوم و قادر هستی‌بخش است در مقابل انسان ناتوان. ابژه «کل یوم هو فی شان» و سوژه مصداق «کل من علیها فان». این تجربه برآیند همه عمر سوژه است. ابژه نخست سوژه را انتخاب کرده و در سیری تکوینی و انجام ریاضات سخت و عبادات و سفرهای آفاقی و سیر و سلوک (توانش عاطفی)، شکست‌ها و نقصان‌ها، (تنش‌های عاطفی) فراوان، به مرحله‌ای رسانده که از همه خلق مستغنی و بی‌نیاز است. از لحظه مهیا شدن برای او شدن (شوش عاطفی) تا لحظه انجذاب و استعلای سوژه کوتاه می‌شود و به یک آن درنور دیده می‌شود. «بیرون شدن از همه زمان‌ها در زمان، یا تجربه‌ای که از آن آدمی از همه تجربه‌ها برتر می‌رود» (فلوطين، 2019، ص. ۵۲).

«و گفت: «از خدای به خدای رفتم تا ندا کردند از من در من» یعنی به مقام الفناء فی الله رسیدم» (عطار، ۱۳۹۷، ص. ۱۸۵). این حالت نوعی از دست دادن و به دست آوردن است. «نفسی

که در خدا جذب شود خدا می‌شود همچنانکه قطره، اقیانوس می‌گردد (کاکایی، ۲۰۱۴، ص. ۳۰۱). شوش که در این گفتمان، حاصل ادراکات حسی و عاطفی است، مانند تجربه عرفانی دارای تشکیک است؛ معراج بایزید از بالاترین درجات گفتمان‌های شوشی است. ابتدا شوش حاصل بندگی است، اما سوژه لحظه یکی شدن با ابژه، همه افعال و صفاتش را از دست می‌دهد و محو می‌شود. زنجیره منطقی و استدلالی، در بخشی از این گفتمان از هم‌گسیخته است و وجه شناختی به صفر می‌رسد. سوژه از زمان و مکان به بیرون افکنده شده و چون قطره‌ای جوهر در بحر بیکران ابدی و ازلی هستی پراکنده است. سخنی از کنش‌های ارزشی نیست. آغاز شوش، پایان همه کنش‌هاست. بایزید در گزارش خاطره معراج درپی ایجاد آینه‌ای است که «هرگاه در آن می‌نگرد تصویر «من» خود و تجربه‌اش را در یکی از احوال روحانی خود تماشا کند» (پورنامداریان، ۱۳۹۶، ص. ۶۸) اثری از کنش نیست؛ زمان را نمی‌توان ارزیابی کرد؛ سنجه‌های عالم حس از کار افتاده است. و زمان به زمان شوشی منتقل شده است. «نفس از خود دست می‌کشد. بدون صدا و در سکوت می‌شنود و بدون نور و در تاریکی می‌بیند. حواسش بی‌حس، فاهمه‌اش بی‌صورت و ذاتش بی‌ماهیت می‌شود» (کاکایی، ص. ۳۰۰).

بعد از مرحله فنا در معراج بایزید، مرتبه بقا پس از فناست.

و مرا از بود خود ناچیز کرد و به بقای خویش باقی گردانید و عزیز کرد. خودی خود بی‌زحمت وجود من به من نمود. لاجرم حق مرا حقیقت بیفزود و از حق به حق نگاه کردم و حق را به حقیقت بدیدم و آنجا مقام کردم و بیارمیدم و گوش کوشش بی‌انگندم و زبان نیاز در کام نامرادی کشیدم و علم کسبی بگذاشتم و زحمت نفس اماره از میان برداشتم. بی آلت، مدتی قرار گرفتم و فضول از راه اصول به دست توفیق برفتم. حق را بر من بخشایش آمد و مرا علم ازلی داد و زبانی از لطف خود در کام من نهاد. و چشمم از نور خود بیافرید همه موجودات را به حق بدیدم (همان، ص. ۱۹۸).

اتصال گفتمانی حاکم است. نفس که نقطه ایجاد تحریک و تنش‌های عاطفی حاصل از درد و نومیدی است، از جای برخاسته است؛ ریتم گفتمان ساکن می‌شود، زیرا نیاز و عجزی در کار نیست؛ اثری از تضاد و تقابل نیست.

کند شدن ریتم موجب دیرپایی آثار تجربه عرفانی است. تجارب انفسی و درونی نسبت به تجارب بیرونی و آفاقی از دوام بیشتری برخوردارند. تبرک و تیمن و روشن شدن درون از پیامدهای چنین تجاربی است؛ بقا پس از فنا در این گفتمان شوش‌گر را با سوداهایی ماندگار و

درهم‌تنیده رها می‌کند؛ خداوند خواهان رعایت شریعت است. امری که مستلزم بیداری و گستره شناختی سالک است و تنها با کند شدن ریتم شوش چنین امری امکان‌پذیر است. ساختار عاطفی تجربه معراج در ابتدا ساختار افزایشی است. بایزید در تجربه فنا و انجذاب در صفات حق محو شده، ولی با بالا رفتن فشاره، گستره شناختی نیز افزون شده که عظمت اسرار را مشاهده کرده و عظمت هویت حق را دیده و شناخته است، ولی در انتها ساختار عاطفی معنا ساز صعودی می‌شود. پس از هزاران سال پریدن در وحدانیت و الوهیت و فردانیت و به نهایت رسیدن، وارد ساحت دیگری می‌شود. وی پس از دیدار پیامبران به جان مصطفی می‌رسد و هزاران دریای آتشین و هزاران حجاب نورانی می‌بیند و با فزونی گرفتن گستره شناختی، فشاره نیز گسترش می‌یابد. «از هیبت و دهشت چنان مدهوش شدم که هیچ نماندم».

۳- ۵. کارکرد جسمانه متن

برخی از تجارب معنوی، شناخت و آگاهی خاصی برای عارف به ارمغان می‌آرند. گاه این امر تحت تأثیر رابطه جسمانی برای عارف تعریف می‌شود. اغلب ادراکات حسی دخیل در این تجارب، دیدن یا شنیدن است که در جریان زایش معنا نقش مهمی دارد. بیان جملاتی چون «نوری درخشان دیدم»، «بانگی شنیدم»، «هاتفی گفت...» که بعد جسمانی تجربه را پررنگ جلوه می‌دهد. جسم جایگاهی است که روح در آن منزل کرده است و ذهن و ادراک در پردازش و گزارش تجربه معنوی ناگزیر است با چنین تعبیری مفهوم‌سازی کند. جسم واسطه‌ای است میان جهان و جان. زیرا پیامدهای شوشی گفتمان، جسمانه تفسیر می‌شود، زیرا جسم و حضور جسمانه‌ای میدان شکل‌گیری تأملات، تأثرات حسی و عاطفی و شکستگی و حیرت است.

بسیاری از عواطف از طریق جسم فراخوانده می‌شوند وقتی سوژه تجربه عرفانی خود را مفهوم‌سازی می‌کند، از واژه‌هایی کمک می‌گیرد که راحت‌تر فراخوانده می‌شود و ذهن مخاطب را راحت‌تر فعال می‌کند. مثلاً مار و پوست انداختن مار: «و گفت از بایزیدی بیرون آمدم چون مار از پوست. بنگریستم عشق و عاشق و معشوق یکی دیدم که در عالم توحید همه یکی توان دید» (عطار، ۱۳۹۷، ص. ۱۸۵).

چشم یقین، ظلمانی بودن نور خود در برابر نور حق و حقارت خود در برابر عظمت حق، پوست انداختن و... نشان از بعد جسمانی به‌عنوان من است. اینجا ضرباهنگ شوش، کند است.

پس از اشاره کردن به «قالب»، یا جسم ظلمانی، که در جوار نور حق قرار می‌گیرد، تجربه عرفانی به نقطه اوج می‌رسد؛ ضرباهنگ تند می‌شود و سوژه ناگهان محو و فانی می‌شود. «گفت آن‌همه منم نه غیر من ... مرا از بود خویش ناچیز کرد و به بقای خویش باقی گردانید و عزیز کر د... خودی خود بی‌زحمت من به من نمود ...» (همان، ص. ۱۹۸) و در پایان حاصل سکون و آرامش و بی‌کسبی و بی‌کنشی است. نقش افعال، همه انفعال را القا می‌کند؛ رها کردن، گذاشتن، آرمیدن، گوش کوشش بیاگندن ...

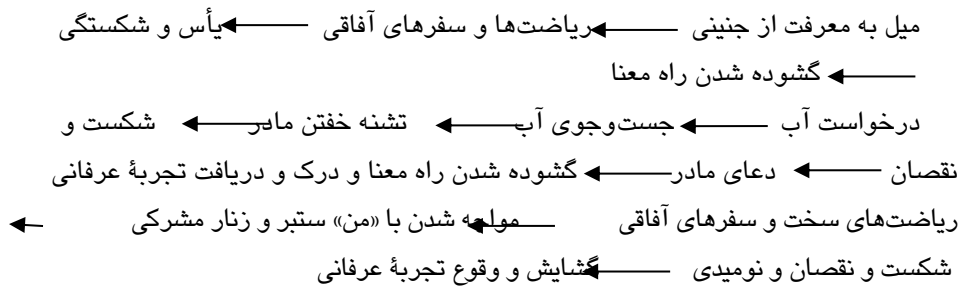
متن بازتابی از جسمانه است؛ ادراکات حسی در تجارب عرفانی هرچه عمیق‌تر و عظیم‌تر باشد، تکانه‌ها و فشارهای عاطفی شدیدتر است. سوژه برای بیان تجارب عرفانی با انتخاب رمزواژه‌ها و جهتی که به آن می‌دهد، تصویری ارائه می‌دهد تا مخاطب را با جریانی شگرف رودررو کند. اما آنچه این فرایند را شکل می‌دهد جسمانه است. جسم، حس و ادراک، کارگاهی است که دریافت‌ها و عواطف در آن موج می‌زند. اما این جسم تا حاضر نباشد، میدان استعلای مکانی و زمانی نمی‌شود. در معراج سوژه در فضایی متعالی و در تعامل با آن و داد و ستدهایی با تمام حضور جسمانی و سپس ادراکاتی فراتر از جسم و حس به تولید معنا می‌رسد. وقتی نشانه از جسمانه حکایت می‌کند تغییر و شوش را نشان می‌دهد و این نکته در شکل‌گیری معنا عامل مهمی است؛ مانند چشم یقین: به یقین رسیدن یا پوست انداختن: تحت تأثیر قرار گرفتن، متحول شدن، تغییر ژرف و انفسی.

در مرحله نخست خداوند، سالک را انتخاب کرده و سالک در جست‌وجوی این بارقه و درخشش، خداوند را نشانه می‌گیرد. در مرحله بعد، سالک به سیر و سلوک و شناخت می‌پردازد و بنیان‌های حسی - ادراکی، در این مرحله شکل می‌گیرد. قضاوت درباره این ادراک، تجزیه و تحلیل و نام‌گذاری و تفسیر و تعبیر، به این مرحله مربوط است و در مرحله بعد که سخن از ادراکات جسمانه است، جسم تحت تأثیر قرار می‌گیرد. واکنش‌های غیرمنتظره و غیرارادی مربوط به این مرحله است؛ گریستن، اشک ریختن و خون از دیده روان کردن، رنگ پریده گشتن، آه از نهاد برآوردن، ناگهان دویدن و به خاک افتادن ... تعبیراتی هستند که در گفتمان‌های شوشی بسیار به کار رفته‌اند. همین که رهرو راه حق، در پی یافتن وی ریاضت‌ها تحمل می‌کند و به سیر و سلوک می‌پردازد، نشان از احساس و ادراک برونه‌ای و نشانه‌گیری معناست. و این تا زمانی است که هنوز تجربه‌ای کسب نکرده است. بعد از درک تجربه، زبان و بیان، ناگزیر

برای مفهوم‌سازی، رمزهایی که نشان از جسمانه دارد، در بافتی عرفانی به کار می‌گیرند.

۴. نتیجه

در تحلیل نشانه‌معناشناختی تجارب عرفانی ذکر بایزید تذکره‌الاولیاء، معنا پیوسته میان کنش، تنش و شوش در حال شکل‌گیری است.

در تمام متن، سالک در پی به ظهور آوردن همان واقعه است که از جنینی - به موهبت حق - با وی همبر بوده است. ابتدا نظام کنشی و ریاضت و در ادامه ناکامی نظام کنشی است که در معناسازی اثربخش است، زیرا کنش نقصان را رفع نمی‌کند و به جای عامل تغییر نقصان، موجب درهم‌تنیدگی حضور و تنش‌های عاطفی می‌شود. همین تنش‌ها موجب رسیدن به وضعیت شوشی است. تعامل عالم جسم و ماده، با عالم روح و جان و در نهایت یکی شدن این عوالم، در این گفتمان معنا ساز است. عالم زیست انسانی با همه جذابیت‌ها، فضایی انحطاطی است که اغلب زیست حضوری در آن منعکس و در مواردی، حل می‌شود. تجارب عرفانی قبل از معراج اغلب حاصل این انعکاس و انطباق است و تجربه معراج حاصل حل شدن، انجذاب و استعلاست. این فضای استعلایی جاذبه‌ای شگرف دارد که بیان راوی از این جاذبه، لبریز می‌شود. این کیفیت، با درهم‌نوردیدن تجارب شناختی، حسی - ادراکی و سرانجام نیل به حضور و شهود وحدانی، به نقطه معراج می‌رسد. همه چیز تحت تأثیر یک تجلی ناگهان قرار می‌گیرد و نظام شوشی جای نظام کنشی و تنشی را می‌گیرد.

۵. پی‌نوشت‌ها

1. state	13. emotional system
2. William James	14. tention
3. mystical experiences	15. intention
4. semiotics of discourse	16. extensite
5. narative System	17. knowledge oriented
6. action	18. confrontational
7. manque	19. les verbs
8. activist	20. stative system
9. induction	21. transcendental
10. cognitif	22. absorbtion
11. ethique/Ethic	23. phenomenological
12. subject	

۶. منابع

- قرآن کریم
- احمدی، ب. (۱۳۹۲). چهار گزارش از تذکره‌الاولیا عطار. تهران: نشر مرکز.
- آذر، ا. (۱۳۹۳). الهی‌نامه عطار در نظریه نشانه‌معناشناسی آل‌تیر گرمس و شکل‌شناسی ژرار ژنت. تهران: سخن.
- آدونیس (سعید، ع. ا.). (۱۳۸۵). تصوف و سور ریالیسم. ترجمه ح. عباسی، تهران: سخن.
- پورنامداریان، ت. (۱۳۷۵). دیدار با سیمرخ. تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- پورنامداریان، ت. (۱۳۹۲). رمز و داستان‌های رمزی در ادب فارسی. تهران: علمی فرهنگی.
- شفیع‌ی کدکنی، م. (۱۳۹۲). زبان شعر در نثر صوفیه. تهران: سخن.
- شعیری، ح. ر. (۱۳۹۱). مبانی معناشناسی نوین. تهران: سمت.
- شعیری، ح. ر. (۱۳۹۸). نشانه معناشناسی ادبیات. تهران: سمت.
- شعیری، ح. ر. (۱۳۹۸). تجزیه تحلیل نشانه‌معناشناختی گفتمان. تهران: سمت.
- شعیری، ح. ر. (۱۳۹۱). نشانه معناشناسی دیداری: نظریه و تحلیل گفتمان هنری. تهران: سخن.
- شفیع‌ی کدکنی، م. (۱۳۹۷). تذکره‌الاولیا عطار، مقدمه، تصحیح و تعلیقات. تهران: سخن.
- فعالی، م. (۱۳۸۷). تجربه دینی و مکاشفه عرفانی. تهران: انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه

اسلامی.

- کاکایی، ق. (۱۳۹۳). وحدت وجود به روایت مایستر اکهارت و ابن عربی. تهران: هرمس.
- واعظی، ا. (۱۳۸۵). درآمدی بر هرمنوتیک. تهران: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
- گرمس، آ. ژ. (۱۳۸۹). نقصان معنا. ترجمه و شرح ح.ر. شعیری. تهران: علم.
- معین، م. ب. (۱۳۹۶). ابعاد گمشده معنا در نشانه‌شناسی روایی؛ نظام معنایی تطبیقی یا رقص در تعامل. تهران: علمی فرهنگی.
- اکبرپور، ل. (۱۳۹۴). بررسی سطوح معنایی نشانه‌ها در منطق الطیر عطار با رویکرد نشانه‌شناسی. کنفرانس بین‌المللی پژوهش در علوم و تکنولوژی.
- امیری فر، ع.، قاسم‌زاده، ع.، معین، م. تحلیل کیفیت معنابخشی به پدیدارها در زبان گفتمان عرفان بر مبنای آرای لاندوفسکی. جستارهای زبانی. ۱۳۹۹؛ ۱۱ (۴)، صص. ۷۶۷-۷۹۵
- بتلاب اکبرآبادی، م. و رضی، ا. (۱۳۹۲). کارکرد روایی نشانه‌ها در حکایات رابعه از الهی‌نامه عطار، متن‌شناسی ادب فارسی، ۱، ۱۳-۲۸.
- پاکتچی، ا.، و رهنما، ا. (۱۳۹۲). تحلیل فرایندهای گفتمانی در سوره قارعه با تکیه بر نشانه‌معناشناسی تنشی. جستارهای زبانی، ۲۵، ۱-۲۰.
- شعیری، ح. ر. (۱۳۸۸). از نشانه‌شناسی ساختگرا تا نشانه‌معناسی گفتمانی، نقد ادبی، ۸، ۳۳-۵۱.
- شعیری، ح. ر. (۱۳۹۱). تحلیل نشانه‌معناشناختی خلسه در گفتمان ادبی. پژوهش‌های ادبی، ۳۶، ۱۲۹-۱۴۶.
- شعیری، ح. ر. (۱۳۹۲). نظام تنشی و ارزشی از دیدگاه نشانه‌معناشناسی سیال. زبان و متن، ۶۶، ۵۹-۶۶.
- شفیعی، س.، غلامحسین‌زاده، غ.، شعیری، ح. ر.، بزرگ بیگدلی، س. (۱۳۹۷). شناسایی دوره‌های روایی رساله الطیرها براساس چهار نسل روایت. جستارهای زبانی، ۳، ۹۹-۱۲۷.
- طایفی، ش. و شیخ‌الاسلامی، م. (۱۳۹۶). نقد نشانه‌معناشناسانه داستان شیخ صنعان در منطق الطیر عطار با تکیه بر نظام‌های گفتمانی. پژوهش‌نامه نقد ادبی و بلاغت، ۱، ۳۳-۵۰.
- کنعانی، ا. (۱۳۹۱). بررسی نظام عاطفی گفتمان در شعر غزلی برای آفتابگردان سروده شفیعی کدکنی براساس رویکرد نشانه‌معناشناختی، پژوهش‌های ادبی، ۳۶ و ۳۷، ۹-۳۳.

- کنعانی، ا. (۱۳۹۶). نظام زیبایی‌شناسی گفتمان درهم‌کنشی صدا و نور بر مبنای قصه یاری خواستن حلیمه از بتان. *ادبیات عرفانی*، ۱۶، ۱۴۵ - ۱۷۰.
- کنعانی، ا. (۱۳۹۷). تحلیل نظام شوشی در غزل کمال خجندی با رویکرد نشانه‌معناشناختی. *شعرپژوهی*، ۳، ۱۱۹ - ۱۴۰.
- مدرسی، ف.، شفق، ا.، و یاسینی، ا. (۱۳۹۲). تحلیل حکایات تعلیمی تذکره‌الاولیاء بر پایه الگوی روایی گرماس، پژوهش‌نامه زبان و ادب فارسی، ۲۰، ۷۳ - ۱۰۲.

References

- *Holy Quran*
- Ahmadi, B. (2012). *Four reports from Tazkira Al-Awlia Attar*. Markaz. [In Persian].
- Azar, I. (2013). *Attar's Elahinamah in the theory of semiotics-semantics of Algiers Germes and morphology of Gerard Genet*. Sokhan. [In Persian].
- Adonis " Saeed Ali A." (2008). *Sufism and surrealism*, translated by Habibullah Abbasi. Sokhan. [In Persian].
- Poornamdarian, T. (1998). *Meeting with simorgh*. Research Institute of Humanities and Cultural Studies. [In Persian].
- Poornamdarian, T. (2014). *Code and secret stories in Persian literature*. Scientific and cultural publications. [In Persian].
- Shafiee Kadkani, M. R. (2012). *The language of poetry in Sofia Tehran's prose*. Sokhan. [In Persian].
- Shairi, H. R. (2011). *Basics of modern semantics*. SAMT. [In Persian].
- Shairi, H. R. (2019). *Semantics of literature*. SAMT. [In Persian].
- Shairi, H. R. (2018). *Semiotic-semantic analysis of discourse*. SAMT. [In Persian].
- Shairi, H. R. (1391). *Signs of visual semantics: theory and analysis of artistic discourse*. Sokhan. [In Persian].
- Shafiee Kadkani, M. R. (2017). *Introduction, correction and notes on Tazkira al-*

Awalia Attar (Mohammed bin Ebrahim Attar Neishaburi). Sokhan. [In Persian].

- Faali, M. T. (1387). *Religious experience and mystical revelation*. Islamic Culture and Thought Research Institute Publications. [In Persian].
- Kakai, Q. (2013). *The unity of existence according to Meister Eckhart and Ibn Arabi*, 6th edition. Hermes. [In Persian].
- Julien, G, A. (2011). *De l'imperfection*, translated and explained by Hamidreza Shairi. Elm. [In Persian].
- Moin, M. B. (2016). *The missing dimensions of meaning in narrative semiotics; Adaptive semantic system or dance in interaction*. Elmi Farhangi. [In Persian].
- Akbarpour, L. (2014). Investigating the semantic levels of signs in Manteq Al-Tayr of Attar's Neishaboori with a semiotics approach, *International Research Conference in Science and Technology*. [In Persian].
- Amirifar, A. et al. (2020). Analyzing the quality of making sense of the phenomena: A study in theosophical discourse based on Eric Landowski's viewpoints, *Language Related Research*, 11(4), 767–795. [In Persian].
- Botlab Akbarabadi, M., & Razi, A. (2013). The narrative function of signs in rabe'e tale of attar's Elahi Nameh. *Textual Criticism of Persian Literature (Research on Persian Language and Literature)*, 49(17), 13–27. [In Persian].
- -Pakatchi, A. & Rahnama H. (2012). Analysis of discourse processes in Surah Qara'a based on tense semiotics. *Language Related Research*, 25, 1–20. . [In Persian].
- Shairi, H.R. (2010). From structural semiotics to discursive semio-semantics. *Literary Criticism*, 2(8), 33–51. [In Persian].
- Shairi, H.R. (2012). Analysis of the semantic sign of ecstasy in literary discourse, *Literary Research*, 36 & 37, 129–146. [In Persian].
- Shairi, H.R. (2013). Tense and value system from the point of view of fluid semiotics, *Language and Text*, 66, 59–66
- Shafiei S., et al. (2017). Identifying the narrative periods of Al-Tirha's treatises based

on four generations of narratives, *Language Related Research*, 9(3), 127–99. [In Persian].

- Tayifi Sh., & Shaykh al-Islami, M. (2016). Semiology-semantics criticism of Sheikh of San'an's story in Attar of Nishapur's *Mantiq-ut-Tayr* (The Conference of the Birds) (On the basis of discourse systems), *Journal of Literary Criticism and Rhetoric*, 6(1), 33–50. [In Persian].
- Kanani, I. (2011). Investigation of the emotional system of discourse in the sonnet poem for sunflower by Shafii Kodkani based on the semiotic-semantic approach, *Literary Research*, 36 & 37, 33–9. [In Persian].
- Kanani, I. (2018). The aesthetic system of discourse in the interaction of sound and light based on the story of Halima's request for help from Bethan, *Journal of Mystical Literature*, 16, 145–170. [In Persian].
- Kanani, I. (2019). Analysis of the being system in Kamal Khojandi's Qazal with a semiotic-semantic approach, *Journal of Poetry Studies*, 3, 119–140. [In Persian].
- Yasini et al. (2012). "Analysis of didactic anecdotes based on Grimas's narrative model" *Didactic Literature Review*, 5(20), 102–73. [In Persian].